

Hugo Murre
Mälestuste raamat

ehk

*minu elu enne teatrit ja
minu elu pärast teatrit
on ikka nagu üks teater olnud.*

2008

Laps ja koerakutsikas näevad laval välja alati loomulikena.

Heal kirjanikul õnnestub tekstis last loomulikuna edasi anda väga harva ja õnnelikul juhul. Ja kui ma siin võtsin ette kirja panna ühteist lapsepõlvest ja noorusaastatest, siis juba ette võiks üsnagi kindel olla ülesande lootusetuses. Seda enam, et ma end lapsepõlvest pea üldse ei mäleta. Noorusaastatest on alles väga katkendlikud pildid.

Juba palju aastaid on olnud plaanis hakata mälestusi kirja panema, niipea kui pension käes. Esimesed kaks pensionipäeva möödusid rongis, järgmised magasin siin lihtsalt maha. Magasin välja neljakümne aastase töö väsimust.

Kunagi kohtasin Paralepa rannas üht vana sõjakaaslast, kah eluaegset direktorit. Pärisin, kuidas juubel läks ja millega ta nüüd tegeleb. “Kui juubelikell kukkus, siis panin hõlmad vöö vahele, läksin lõunast töölt minema ja hakkasin heaks inimeseks!” Hea vastus. Lubasin samuti toimida.

Tulin ilmale 23. mail 1924. aastal Märjamaa alevikus. Selles ruumis on praegu aianduskauplus. Uhiuue maja oli vastsetl valmis saanud Märjamaa köster. Tema enda härrastemaja oli just kõrval. See aga oli üüriliste pidamiseks. Isa oli aega teeninud Narva garnisoni orkestris ja sealt ka omale abikaasa kaasa toonud. Nüüd siis uus korter ja esiklaps.

Mälestusi alustaksin lapsest ja koerast. Küllap olin päris pätapunn, kui naabritel oli punakaspruun buldogikutsikas. See kiusas mind ja mulle tundub, et ma kartsin teda. Kes teab, kes kellele rohkem liiga tegi. Igatahes oli buldogil üsna sageli põhjust uriseda ja hambaid paljaks ajada. Vahel haukus otse minu peale, ilanõre suunurgas. Ühel päeval, millest mälestus ja arm on tänapäevani alles, taganesin hirmuga tema eest ja toetasin küünarnuki tühja vikskarpi. Selle terav serv lõikas pehmesse küünarnukki väga sügavalt sisse. Kui palju sellest võis kisa olla, aga arm oli veel kaua aega näha.

Teine lapsepõlve koer oli Pendi kõrtsis elava poisi hundikoer. Koerale meeldis kelku vedada. Vahetevahel lasti koeral ka mind sõidutada. Eks soove oli rohkem, kui koeral jaksu. Lapsepõlvesõp-

ra, koera peremeest, kohtasin sõja ajal, kui ta sattus lühikeseks ajaks meie roodu. Tema tee lõppes vist Kuramaal.

Agaga kelgusõidud olid toredad. Kord kestsid nad nii kaua, et lubatud aeg oli juba ammu möödas ja videvik väljas. Õpetuseks oli koju tulnud väsinud ja üleni lumise mehe ees välisuks lukus. Kolkimise peale jäi uks ikka veel lukku ja aknad pimedaks. Suur hirm tuli peale, mis sulatas nutuks kogu südikuse ja julguse. Kui palved olid härdaks muutunud, süttisid toas tuled ja uks läks lahti. Ebameeldivast seletusest siiski pääsu polnud. Õpetlik lugu, ehk kõlbab kunagi pojapojapojaga kanguse leevendamiseks ära.

Pojapoe olin minagi. Vanaisast on meeles väga vähe – välimus-pilt küllap vist rohkem fotoportree järgi. Kuid see vähene, mis on säilinud, on selge pildiga. Nagu pilt väikesest härrasmehest valge habemega. Räägitakse, et tema ülimalt sooviks oli olnud elada pojapojaga kolme aastaseks saamiseni. Elaski, elas veel kolm päeva ülegi. Neist päevist on mul vist meeles rohkem uued kalossid. Haige vanaisa juurde tuli samasuguse valge habemega doktor Nicolai Hoffmann. Sakslasest arst, kellest rahvas väga lugu pidas. Tema aitas inimest arstlikust eetikast ega nõõrinud viimast marka nagu tema järele jaoskonnaarsti kohale asunud tõsieestlane. See oli toores jõmm, kes ei vaadanud haiget, kellelt polnud lootatavat honorari. Kuid mõlemad hukkusid oma ametikohustuste täitmisel. Hoffmanni viimaseks visiidiks jäi ühe sünnitaja juurde Haimresse. Tagasiteel läks hobune millegi pärast lõhkuma ja viskas kaariku kummuli kraavi. Tohtrihärra, kes oli ümbruskonna rahva hulgas väga hinnatud, saigi sellega niipalju viga, et suri. Eestlasest doktor Rumma aga läks teise maailmasõja ajal kusagil katkukollet likvideerima, kuid sai ka ise nakkuse, millesse suri.

Halli habemega vanaisa pruunide puunuppudega voodis, tema ees toolil veel vanem ja veel hallima habemega arst. Poisipõnnile oli see väga tähtis päev – ta oli saanud uued ja väga läikivad kalossid. Kuidas sa muidu rõõmu tunned, kui keegi ei näe ja ei kiida. Sellepärast tuli tool võimalikult lähedale vedada ja siis selle servale jalgu kõigutama ronida. Kolmandaks sünnipäevaks kingitud jalatsid läikisid nii silmatorkavalt ja jalad kõikusid nii

hoogsalt, et tohter ei saanud neid märkamata jätta ja soovitud paljusõnaline kiitus tasus vaeva ära.

Vanaisa oli kuulus rätsepmeister. Isegi arstil oli tema tehtud kuub seljas ja kirikuõpetaja kandis tema tehtud talaari ja politseikomissar tema tehtud vormikuube. Ta oli ka kiriku nõukogu liige. Vanal meistril oli suur unistus, elada vähemalt nii kaua kui pojapoeg saab kolme aastaseks. Ta elas veel kolm päeva ülegi. Päev pärast arsti külaskäiku jäi talle viimaseks.

Elu meie ümber pakub meile eeskujusid, mis innustavad või hoiatavad. Minu isa oli ilus pikk mees. Kuidas ma ka ei püüdnud nii pikaks ei kasvanudki. Minu mõõt oli 180 cm, jäin 4 sentimeetriga isale alla. Miks isa nii pikk oli – ei tea, sest vanaisa oli pisike ja ka vanaema polnud suur. Oli see pikkus päritud Käsnu meremeestelt või rootslasest vanavanaisalt?

Kui paha on olla lühike, seda nägin ma järgmises elupaigas naabrimehelt. Mees oli tõepoolest lühikesevõitu, kuid saanud ilmatuma pika naise. Mees oli tolle aja väga väärt ametimees, keevitaja. Ikka ja jälle pani naine mehe tarbeasjad kõrgele riiuli peale ära. Õnnetuna ronis mees tabureti peale või palus naist ülevalt riiuli pealt habemenuga kätte anda. See habemenoa asi kordus päevast päeva, nii et mullegi meelde jäi.

“Jälle sa oled habemenoa ja pintslil üles ära pannud,” virises mees ja palus alandlikult naist kätte anda. Ja kuidas see nuga iga kord ikka sinna üles sai – kas kiusu pärast või selleks, et oma üleolekut demonstreerida. Üldse oli kodune võim ikka naise käes – see tasakaalustas seda, et rahateenimine mehe osaks oli. Mulle öeldi: “Söö pudru ära, muidu jääd väikseks nagu onu!” Arvan, et lühikest kasvu, kuid lapsele sõbralik keevitajaonu oleks niigi meelde jäänud.

Majakene, kus tol ajal elasime, oli vana ja vilets. See oli endise postijaama vastas ja postimaja kõrval. Pool sajandit oli seal olnud vanaisa töökoda. Aeg oli teinud oma töö. Talvel ei tahtnud kuidagi sooja pidada. Isa püüdis asja lahendada saepuruahju abil. Ahi hõõgus punasena ja lastel oli soe hommikuni.

Saepuruahi oli tol ajal uus leiutis. Plekist ahju põhja laoti hakatuseks hunnik peerge ja keset ahju pandi pikk ümmargune halg. Ahi täideti puruga ja tambiti hoolega kinni. Vai võeti seest välja. Põlema hakkas ahjutäis põhjast. Tuli tõmbas vurinaga mööda keskmist lõõri. Ahi läks punaseks ja põlemine kestis kaua aega. Lõpuks varises seinte äärde jäänud küttekooruke kokku ja põles lõpuni. Selle juures oli oht, et kui puru ei põlenud ühtlaselt, võis juhtuda õnnetus.

Kokkuvarisenud saepuru võis lämmatada tule ja anda suurel määral vingu. Mäletan, et korral või paaril päästis isa terve pere kindlast vingusurmast. Räägiti, et kord olevat meie kõik juba peaaegu küpsed olnud. Siis tuulutati kaua. Lämpunud ahju uuesti süüdata ei ole võimalik. See viidi välja ja tühjendati. Minule aga pole nendest vingulugudest peaaegu midagi meelde jäänud. Vast ainult see, et kord keset kõige paremat und viidi mind õue talvekülma ja lume kätte. Rohkem on ahi mulle meelde jäänud oma õdusa urina ja mõnusa soojaga.

Ja siis läksime päevapiltniku juurde. Argipäevad jäävad alati vähem meelde kui pühapäevad ja pidulikud sündmused. Kuidagi on hästi meelde jäänud põhjalikult ette valmistatud kõik päevapiltnik Tukmanni juurde. Igamehele said selga parimad riided. Et asja kiirendada, jätkas väikemees riidessepanemist omal käel. Vanemad tähele ei pannud, sest nad askeldasid kilkava väikeõega. Kõik oligi enam vähem korras, kui kohale ilmus täies talvemundris väikemees. Kõik olid tema tööga enam vähem rahul, kuigi mantli nõõbirida oleks ühe nõõbi võrra teisiti paremini kokku sobinud.

Oht oli olemas. Väikemees jäeti sageli kaasa võtmata, kui isa läks raamatukogusse, orkestriproovile, näitemängu proovi või mõne seltsi koosolekule, või ema lauluproovi. Kui ise paned riided selga, siis vahest võtavad kaasa. Selgi korral tekkis pahandust, kui liiga vara selga pandud palitut taheti uuesti ära võtta. Ei lasknud mees ka nõõpe lahti võtta ega teisiti kinni panna – võib olla on ainult kavalus.

Piltniku juures oli põnev. Seal oli pool lage ja osa seinu tehtud väikestest puhastatud fotoklaasidest. Seal oli maastikuks maalitud tagasein uhke mõisamajaga – nagu mõisas peente härraste juures.

Ja see musta riidega kaetud kast! Fotograaf puged ikka ja ikka jälle sinna musta riide alla. Siis tuli, sättis emal lõuga, isal kätt või püüdis mind juba kangeks kiskuvasse poosi tagasi saada. Kord ei olnud minu uhkel madrusepluusil midagi korras või vehkis väike tüdruk parajal ajal jälle kätega. Igatahes püüdsime meie kõik väga tõsiselt selle tähtsa toiminguga toime tulla. Ja kui siis fotograaf lõpuks käskis meid jälle naeratada, öeldes, et kohe lendab tema peast lind välja, siis olime meie kõik väga tõsiste ja pingutusest pidulike nägudega, nagu see alevi seltskonnahinge perekonnale paslik on.

Meie kõrvalmajas oli postkontor. Oh, kui hirmus tähtis paistis see asutus! Sisseminek võttis kohe päris hirmu nahka. Eks ta seda muidugi oligi – üks väikese alevi tähtsamaid riigiasutusi. Postkontori ülem oli politseikomissari järel ainuke tähtis riigiametnik. Tähtsad oli veel metsaülem, vallavanem, apteeker, tohter ja siis olid kaupmehed.

Pärast postkontori ümberkolimist uude raudteejaama saigi sellest majast Voki pood. Ja ka meie kolisime sealt ära uude paremasse majja. Kaupmehel oli kaks vanatüdrukust tüdart, kellele polnud kusagilt saada piisavalt rikkaid väimehi. Ühe nimi oli Zenja, kes oli vist veidi linnas õmblust õppinud. See oligi kaupmehele kõigi paremate ja peenemate asjade mõõdupuuks. Kui oli vaja soovitada heeringat, siis ikka nii: “Võtke neid, need on vääega hääd hääringad! Meie Zenja sööb ka neid!” Või siis “See on vääega ilus sits – meie Zenja tahab sellest ka omale pluuset õmmelda!” Ikka meie Zenja...

Mind sidus postkontoriga see, et postkontori ülemal oli aasta minust vanem ja väga ilus tütar. Pikka aega mängukaaslane.

Meie elu läks hulga paremaks, kui onu sai oma maja valmis ja meie pere võis sinna kolida. Terve alumise korruse ruumikad toad jäid meie perele. Nagu päris loss. Kolm tuba ja köök. Suurem tuba oli töötoaks. Sel ajal oli meie isal rätsepatööl ikka üks kaks õpipoissi ja abitööline. Mina ja õpipoisid magasime ühes toas, õde ja vanemad teises. Vanemate tuba oli kõige esinduslikum ruum, seal olid isegi kõverate jalgadega valgeks värvitud toolid, grammofon ja hiljem juba ka raadio.

Vanaema oli kuulsast Käsmu reederite harust. Olin juba päris suur poiss, vist kolmeteistkümne aastane, kui suri vanaema. Ta oli pikka aega voodis ja suurte valude käes nagu ikka vähihaiged. Piinarikas lõpp tegi teda tigidaks ja pahuraks. Eriti sai tema käest kannatada ema. Ükski minia tegu polnud tema jaoks rahulolu väärt.

Pärit oli vanaema Käsmust, kuulsate reederite Kristenbrunide soost. Selle ülikaste reederite vaesemast harust. Vanavanaisal olevat olnud pere ülalpidamiseks halukaljas, millega vedas küttepuid Tallinna turule, soodsal juhul ka salakaupa. Kord soolapuuduse ajal toonud Soomest koti soola. Tsaariaegse piirivalve mustad hakanud teda taga ajama. Mees olnud siiski nii kange, et kuuepuudane kott seljas, jõudnud eest ära joosta ja koti ära peita. Kott soola oli muidugi väga suur varandus, kuid mees ise jäi sellest põdema. Pere tahtis süüa ja kaljasel oli vaja purjeriit. Purje jaoks võttis võlga ja nii läkski kaljas rikkamate sugulaste kätte. Põdurast mehest sai metskapten kaljase peale.

Järgmine põlvkond olid juba tõelised santsukotiga meremehed. Teenisid nüüd juba mitte ainult Kristenbrunide laevade peal, kelle käes olid peale arvukate purjekate ka pooled eesti aurulaevad. Sõideti ka välislaevadel, kus töö kergem, toit parem ja palk suurem. Maksti ametlikult maha ja karati ära – igat moodi, kuidas paremini välja tuli. Nende hulgas ka vanaonu Juhan. Sõitis palju aastaid merd, kuni tervise tõttu otsustas naise võtta ja maale jääda. Oli olnud hoolas ja suutnud nii palju raha kõrvale panna, et nüüd majamaterjali ostuks tarvitada.

Onust endast suurt töömeest ei olnud. Selle eest oli isa kõva jõuga ja lahtise käega töömees. Kuidas metsa maha võeti, palke välja veeti ja neid tahuti, kuidas keldri jaoks raudkive lõhuti – need olid minu, kuueaastase jõmmi jaoks väga põnevad asjad. Kui keldriauku kaevati ja kõik kohad olid täis kleepuvat savist kruusa ja pori, siis ei olnud porine poiss kellelegi meeltemööda ja vahel püüti seepärast mind maha jätta.

Kui isa, onu ja töömehed palke tahuma hakkasid ja siis sellest seinaga tegid – siis oli kõikjal vaigust tilkuvaid laaste, kuiva ja pehmet

sammalt. Olid ka tellingud, kuhu kuidagi ronida ei lubatud, kuigi ma oleksin ainult roninud. Kõik läks päev-päevalt kõrgemaks, kuni ühel päeval rippus kõrgel sarikatipus pärg. Juba enne seda olid ülipõnevad päevad. Siis oli toodud ehitusele kuumpeamootor ja sindlimasin. Kõige vaigusematest männipakkudest sai suur hulk valgeid või kollakaid sindleid. Need pandi ikka soontpidi neljakaupa kokku ja siis pakki. Vist sellepärast, et kõveraks ei läheks. Ametis oli mitu meest, kes pakke lõhkumas, kes sindleid ladumas. Kui mõni rikki läks või suur oksaauk välja kargas, sai minule ehitusmaterjaliks. Ainult ligidalt vaadata ei lubatud, see oli ülekohtune. Onud, kes sindleid saagisid ja neile sooni sisse ajasid, olid just ise väga ligidal, ei jäänud aga sugugi rihma vahele. Ühel onudest oli ainult üks sõrm puudu. Kui ma sõna ei tahtnud kuulata, näitas ta mulle ikka just seda puuduvat sõrmejuppi.

Kui hobusemees läks saeveskisse põrandalaudade järele, sain ühe otsa kaasa sõita. Selleks pandi pikkpuu lühemaks ja laud peale. Tagasiteel kõndisid ka onu ja hobusemees jala. Vanker oli siis ilmatuma pikk, peal koorem ilusaid siledaid ja valgeid laudu. Saeveski oli küllalt kaugel. Iseseisvat teekonda sinna ette võtta ei lubatud. Küll oleks seal olnud, mida vaadata.

Agas teekond oli mitut moodi põnev. Munakividest sõidutee serv oli hobusekapjade ja vankriratastega peeneks, peeneks tolmuks sõidetud. See hall peenike tolmu oli kuuma päikese käes tulikum ja voolav nagu hall vesi. Hirmus mõnus oli seal paljaste jalgadega halle jutte vedada. Ainult viinapoe juures ei tohtinud paljaste jalgadega jutte vedada ja üldse tolmu paterdada – seal oli alati palju purukslöödud pudelite kilde. Ja mitte alati ei piisanud vere sulgemiseks teehest ja paksust tolmust. Vahel tuli tõsisemate haavade sidumiseks koju minna. Siis pandi joodi peale ja seotud jalaga oli hirmus paha käia ja tolmu ei tohtinud hoopiski käia.

Küll oli tore, kui tuli paksu, paksu äikese vihma. See oli soe ja veeta maakohas ainuke looduslik vesi. Isa küll sõitis vahel rattaga jõe äärde suplema. Aga ise sain seda alles siis teha, kui rattasõit selge ja jõe äärde minekuks tarviline usaldus olemas.

Missuguseid põnevaid töömehi käis! Küll puuriti kaevu, küll ehitati korstnat, küll töötasid pottsepad. Kaevu puuriti küll käsitsi,

küll masinaga. Masin tõstis samuti kui käsitsi tehti toru ja siis laskis kõlkesti tagasi. Ülevalt otsast pritsis kollakat savisegust vett. Iga kord keerati veidi toru.

Pottsepal oli hirmus terav haamer ja potinuga. Igal töömehel oli oma abiline. Pottsepal oli vaja savi tampida. Abimeheks oli meistrile kas vanaonu või isa. Uutel majadel ja üldse kõigil asjadel on see halb omadus, et mida rohkem nad valmis saavad, seda ebahuvitavamaks nad muutuvad. Seda rohkem tekib nende juures ka ei-tohisid – “Ära kraabi!”, “Ära kriimusta!”, “Ära katsu värvi!”, “Ära loobi – aknad!” Ja nõnda edasi! Niimoodi hakkavadki igas uues majas valitsema suured inimesed, ning see ei ole hoopiski huvitav. Maja sai valmis – ja minagi olin suureks kasvanud. Uuest majast seisis mul ees koolitee.

Vana vene kiriku pruunikas koolimaja oli kohe teisel pool põldu. Nii et kooliteel saatjat polnud juba teisel koolipäeval tarvis. Vana ühekorruseline madal puumaja meenutab kangesti Paunvere kõstri akadeemiat. Kaks klassituba, suur eesruum, kuiv tugevalt lõhnav kemmerg ja oligi kogu lugu. Ju ta oli siis ka täpselt samasugune, kui isa käis oma kaks aastat kooliteed. Edasi õppis ta just üle tee asuvas hoones, kus oli saksa erakool. Viimased kaks aastat sai ta teadmisi sõjaväe orkestris olles Narva Rahvaülikoolis. Muide, niisuguseid tüüpprojekti järgi ehitatud koolimaju ehitati omal ajal kogu vabariiki täis. Nähtavasti ehitati hästi, sest paljud neist on tänase päevani alles.

Jooksmiseks oli avar muru. Eriti meelitas kula mängima vene kirikut ümbritsevate kõrgetee kuuskede all olev murumaa, sest seal oli ju võimalik mürada ka kuuskede ümber. Papile ei meeldinud see sugugi, sest pühakoja autoriteet kippus kannatama indiaanlastekisa ja pimesikumängu võlude tõttu. Kisa tõttu pani vareseparv igal vaheajal puude pealt ja katuselt suure kisaga lendu. *Batjuška* käis küll lapsi keelamas, kuid ega sellest suuremat lugu polnud. Kui papp tuli, panid lapsedki nagu varesekari suure kisaga minema, kui selja keeras, olid tagasi.

Ka tüüpprojekti järgi ehitatud vene kirik, tsariaegse venestamise poliitika ausammas, oli minu kooliajal selles kõrgete kuuskede rüüs